

Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ №3-4 (28-29) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 32. 001 : 338

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ և
ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ
Գ. Ս. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանակավարժական
համալսարան,
0010, Երևան, Տիգրան Մեծի 17
e-mail: gayane.barseghyan.1988@mail.ru

Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությունը (ՆԻՀ), Ադրբեջանին բռնակցման հիմնահարցի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ Ադրբեջանի հետ անմիջական սահմանագծի և ՀՀ-ի հետ հարաբերությունների բացակայությունը, Իրանի հետ ոչ բարիդրացիական հարաբերությունները, սոցիալ-տնտեսական ինտեգրումը՝ Թուրքիայի Հանրապետությանը, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքում ռազմաքաղաքական արդի իրավիճակն ու արցախյան հիմնախնդրի հետ կապված զարգացումներն անմասն չեն կարող թողնել Ադրբեջանին բռնակցված ՆԻՀ-ը՝ այդտեղ տիրող աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքական իրավիճակը:

Բանալի բառեր: Հայկական լեռնաշխարհ, Նախիջևան, աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքական զարգացումներ, բռնակցել, զանգվածային բռնություններ:

Ներկայացված խմբագրություն 12.12.2015 թ.

Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության տարածքն (5,363 կմ²) իր պատմական գավառներով Հայկական լեռնաշխարհի մի մասն է կազմում: Բնակչությունը՝ 435,400 մարդ է (01.01.2014), խտությունը՝ 79 մարդ/կմ² [6]:

Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությունը բաժանվում է բնակլիմայական պայմաններով իրարից տարբեր՝ լեռնային և հարթավայրային մասերի: Պետական սահմանագիծը ՀՀ-ի հետ ունի 170 կմ երկարություն, Իրանի հետ՝ 163 կմ, որը սկսվում է

Գողթն գավառի Քոթամ գյուղից մինչև Շարուր գավառի Դահնա բլուրը: Այստեղ Նախիջևանը ընդամենը 11 կիլոմետր սահմանագծով հարևանում է Թուրքիային: Ամենալայն մասում տարածքի ձգվածությունը 70-75 կմ է:

Նախիջևանի տարածքը եզերող Ջանգեզուրի և Վայքի լեռնաշղթաներից սկիզբ է առնում մոտ 400 գետ ու գետակ: Նախիջևանով հոսող գլխավոր գետը Արաքսն է իր ձախափնյա Արփա, Նախիջևան գետի և այլ վտակներով, որոնց ջրերն օգտագործվում են ոռոգման և ջրաէներգետիկ նպատակներով: ԽՍՀՄ տարիներին կառուցվել են «Արաքս» հիդրոհանգույցը, Բատաբատցյու և Ուզունոբինի ջրամբարները (Նախիջևան գետի ավազանում), Արփայի ջրամբարը: Նախիջևանը հարուստ է հանքային աղբյուրներով, կան նաև բնական ու պատմաճարտարապետական բազմաթիվ հուշարձաններ:

Օգտակար հանածոներից Նախիջևանը հարուստ է մոլիբդենով, բազմամետաղներով, քարաղով, շինանյութերով: Կլիման չոր խիստ ցամաքային է:

Այն, որ Նախիջևանը աշխարհագրորեն, պատմականորեն, տնտեսապես Հայաստանի մաս է կազմել, հայտնի ճշմարտություն է: Այդ մասին են վկայում հազարամյակներ առաջ տեղաբնիկ հայերի կողմից հիմնած բնակավայրերն ու բերդաքաղաքները, նյութական ու հոգևոր մշակույթը, որի վառ ապացույցներից մեկն էր հանդիսանում Ջուղայի հայկական գերեզմանոցի հազարավոր խաչքարերը: Սակայն տարիներ շարունակ աղբբեջանցիների կողմից պետական մակարդակով կազմակերպված հանցագործության հետևանքով դրանք վերջնականապես, 2005թ-ին, ոչնչացվեցին [1]:

Այդ փաստը, ակնհայտ է եղել նաև Ռուսական կայսրության համար, որը երկրամասը վարչականորեն միշտ էլ կապել է Երևանի հետ՝ 1828թ.-ին Հայկական մարզի և 1867թ. Երևանի նահանգի սահմաններում [2]:

Առաջ անցնելով պետք է նշել, որ ԽՍՀՄ տարիներին ևս, Նախիջևանը, փաստացի գտնվելով Ադրբեջանի կազմում, աշխարհագրական դիրքից ելնելով՝ միշտ էլ տնտեսապես ակտիվ համագործակցության մեջ է եղել Հայաստանի հետ:

1921 թվականի մարտի 16-ին Խորհրդային Ռուսաստանը և Թուրքիան Մոսկվայում կնքեցին պայմանագիր, ըստ որի Նախիջևանը հանձնվում էր Խորհրդային Ադրբեջանի խնամակալությանը: Միջազգային իրավունքի տեսակետից դա միանշանակ անօրինական պայմանագիր էր: Երկու երկրներ իրենց իսկ կողմից ինքնիշխան ճանաչված մի երրորդ պետության տարածք հանձնում էին մի չորրորդ պետության՝ առանց նրանց մասնակցության և նույնիսկ կարծիքը հարցնելու [2]:

Պայմանագրի անօրինական լինելը ակնհայտ էր նաև Մոսկվայի և Անկարայի համար: Երկուսին էլ պարզ էր, որ պայմանագիրը չի փոխում Նախիջևանի՝ որպես Խորհրդային Հայաստանի ճանաչված տարածքի կարգավիճակը: Նախիջևանը Խորհրդային Ադրբեջանի խնամակալությանը հանձնելը պահանջում էր Խորհրդային Հայաստանի համաձայնությունը: Հետևաբար պահանջվում էր կնքել նոր պայմանագիր Խորհրդային Հայաստանի մասնակցությամբ, և այն կնքվեց Կարսում 1921թ.-ի հոկտեմբերի 13-ին՝ Խորհրդային Հայաստանի վրա Ռուսաստանի կողմից ճնշում գործադրելով:

Կարսի պայմանագիրը, առ այսօր, միակ փաստաթուղթն է, որով պետք է կարգավորվի հայ փախստականների հարցը: Բայց խորհրդային տարիներին, Ադրբեջանը, ոչ միայն արգելեց նախիջևանահայությանը վերադառնալ իր բնօրրան, այլև տեղում մնացած հայերի նկատմամբ իրագործեց ազգային իրավունքների ոտնահարման, տնտեսական և քաղաքական հալածանքների մարտավարություն: Այն 1988թ.-ին ավարտվեց զանգվածային բռնությունների միջոցով երկրամասից նրանց դուրս մղմամբ, ինչի հետևանքով տարիներ շարունակ հայերը լքում էին Նախիջևանը և տեղափոխվում Հայկական ԽՍՀ, փոխարենը Ադրբեջանական ԽՍՀ տարբեր շրջաններից այստեղ էին գալիս աղբբեջանցիներ: Արդյունքում՝ դարասկզբին Նախիջևանի բնակչության կեսից ավելին կազմող հայերի թիվը զգալիորեն նվազեց:

Բայց մինչ այդ, Նախիջևանի ԻԽՄՀ-ում, հայերի հետ միասին ապրել են նաև ադրբեջանցիներ, ռուսներ, քրդեր, թուրքեր: Խորհրդային տարիներին բնակչության միջին խտությունը կազմել է 45 մարդ/կմ², առավել խիտ էր բնակեցված հարթավայրային մասը: Քաղաքային բնակչությունը կազմում էր ընդհանուր բնակչության 26%-ը և հիմնականում բնակեցված էին Նախիջևան, Օրդուբադ, Ջուլֆա քաղաքները:

Չնայած այն ամենին, որ Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տվյալները ադրբեջանական պաշտոնական կայքերում ուռճացված են, այնուամենայնիվ համեմատելով և վերլուծելով գրական աղբյուրներում և այլ կայքերում առկա պաշտոնական տվյալները՝ փորձել ենք ստորև ներկայացնել ՆԻՀ-ի ազգային կազմի դինամիկան (աղուսյակը) [3-7].

Աղուսյակ

Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության ազգային կազմը և դրա դինամիկան							
Տարի	Ադրբեջան ցիներ հզ/մարդ	%	Հայեր հզ/մար դ	%	Այլ ազգեր ¹ հզ/մար դ	%	Բնակչության ընդհանուր թվաքանակը հզ/մարդ
1828	2000	55	1600	44			3600
1831	17000	56	13000	43	27	1	30000
1896	49000	57	36000	42	583	1	86000
1897	64000	63	34000	35	2000	2	100000
1917	81000	60	53000	40	–	–	135000
1926	88000	84	11000	11	5000	5	104000
1939	108000	86	13000	10	5000	4	126000
1959	127000	90	9000	7	4000	3	140000
1970	190000	94	5000	3	7000	3	200000
1979	230000	96	3000	1	7000	3	240000
1989	280000	96	1000	0.5	10000	3.5	291000
2009	396000	99	–	–	3600	1	400000
2014	434000	99.5	–	–	1400	0,5	435400

¹ Ռուսներ, քրդեր, թուրքեր, ուկրաինացիներ, վրացիներ, պարսիկներ

Ներկայումս չունենալով անմիջական սահման Ադրբեջանի Հանրապետության հետ՝ Նախիջևանը հայտնվել է սոցիալ-տնտեսական բարդ իրավիճակում, ինչի հետևանքով տեղի բնակչության զգալի մասը արտագաղթում է: Հայկական ոչ պաշտոնական տվյալների համաձայն, սոցիալական անբարենպաստ պայմանների, համատարած գործազրկության հետևանքով ներկայումս ինքնավարության բնակչության թվաքանակն էապես կրճատվել է, հասնելով՝ 150 հզ. [7]: Խնդիրը Ադրբեջանի կենտրոնական իշխանությունների համար ավելի մտահոգիչ է դառնում, երբ առաջ է գալիս մեկ այլ

օրակարգային խնդիր՝ ինքնավարության ժողովրդագրության վերափոխման սպառնալիքը: Վերջին շրջանում նկատելի է Թուրքիայի արևելյան շրջանների բնակչության, որի ճնշող մեծամասնությունը քրդեր են, կանոնավոր ներհոսք Նախիջևանի ինքնավարություն: Թուրքիայի՝ սոցիալ-տնտեսական վատ վիճակում հայտնված արևելյան շրջաններից գաղթած նորաբնակները համեմատաբար հեշտ են ինտեգրվում ինքնավարության սոցիալական պայմաններին ու հասարակական կյանքին: Ավելին, նրանց մի զգալի հատված կարողանում է կարճ ժամանակահատվածում նույնիսկ ձեռք բերել անշարժ գույք, ինչը դարձել է բավական կանոնավոր երևույթ: Խնդրի առնչությամբ մտահոգություն են հայտնել Ադրբեջանի փորձագետները, որոնք Նախիջևանի ժողովրդագրության աստիճանական վերափոխման միտումը կապում են Թուրքիայի նպատակաուղղված քաղաքականության հետ, ինչի արդյունքում ոչ հեռու ապագայում Նախիջևանը կհայտնվի քրդացման վտանգի շեմին [7]:

Կենտրոնանալով հիմնականում ինքնավարության քրդացման երևույթի վրա՝ չի բարձրաձայնվում Նախիջևանի ինքնավարության այն բնակիչների վերաբերյալ, որոնք արտագաղթել են սահմանակից Թուրքիա:

Խնդիրն այն է, որ թուրքական կողմը լուրջ աշխատանքներ է ծավալում արտագաղթած ադրբեջանցիների հետ, փորձում օգտագործել նրանց ներկայությունը՝ ինքնավարությունում թուրքական գործոնի ակտիվացման ուղղությամբ: Պաշտոնական Անկարան մի կողմից աջակցում է նորաբնակ ադրբեջանցիների՝ համեմատաբար անխոչընդոտ ինտեգրմանը տեղի սոցիալական ու հասարակական կյանքին, մյուս կողմից՝ Թուրքիայում աշխատանքի անցած նախկին նախիջևանցիների շրջանում, բացատրական կամ այլ մեթոդներով, աշխատանք է տանում իրենց հայրենակիցներին Թուրքիայում վերաբնակեցնելու նպատակով:

Անդրադառնալով Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության տնտեսությանը պետք է նշել, որ ԽՍՀՄ տարիներին զարգացած է եղել լեռնահանքային արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունն ու մետաղամշակումը:

Արդյունաբերությունը հիմնականում կենտրոնացած էր Նախիջևանում (թողարկվող արդյունաբերական արտադրանքի 40%-ից ավելի), ինչպես նաև Օրդուբադում (10%) և Բյլիչովսկում (20%) [3]:

Գյուղատնտեսության զարգացած ճյուղերից էին՝ բամբակագործությունը, այգեգործությունը, պտղաբուծությունն ու շերամապահությունը:

Վերջին շրջանում Հարավային Կովկասում մի շարք առանցքային հիմնահարցերի շուրջ ընթացող զարգացումները հետին պլան են մղել տարածաշրջանի ոչ պակաս կարևոր այնպիսի խնդիրներ, որոնց շարքին պետք է դասել Նախիջևանի ինքնավարությունում ընթացող զարգացումները և դրանցում արտաքին ուժերի, առաջին հերթին՝ Թուրքիայի ներգրավվածության հարցերը: Փաստերը ցույց են տալիս, որ հատկապես վերջին տասնամյակում Թուրքիան կարողացել է ապահովել քաղաքական ու տնտեսական զգալի ներկայություն Նախիջևանի ինքնավարությունում, ինչը պետք է որ մտահոգի Բաքվի իշխանություններին: Ինքնավարությունում թուրքական գործոնի ակտիվացման հարցում Ադրբեջանի կենտրոնական իշխանությունների գուսպ կեցվածքը, թերևս, պայմանավորված է Թուրքիայի հետ եղբայրական հարաբերությունները չխախտելու և խնդրի շուրջ թուրք-ադրբեջանական հակասությունները չչահարկելու տրամաբանությամբ:

Նախիջևանի ինքնավարության հետ ցամաքային սահմանի բացակայությունը հատկապես վերջին տասնամյակում զգալիորեն թուլացրել է Ադրբեջանի կենտրոնական իշխանությունների վերահսկողությունը ինքնավարության ներքին ու արտաքին գործընթացների վրա, որը զգալիորեն դժվարացնում է կենտրոն-շրջան հաղորդակցությունն ու ապրանքափոխադրումները, որոնք հիմնականում իրականացվում

են Իրանի տարածքով: Տեխնիկապես ու ֆինանսապես առավել շահավետ է ինքնավարության տնտեսական համագործակցությունը սահմանակից Թուրքիայի հետ, ինչը հանգեցրել է այդ երկրից՝ Նախիջևանի տնտեսության կախվածությանը:

Նախիջևանի ու Թուրքիայի միջև տնտեսական, ինչպես և քաղաքական հարաբերությունների խորացման հարցում կարևոր նախադրյալներից մեկն էլ սահմանակից Իրանի գործոնն է: Խնդիրն այն է, որ իրանական կողմը, հաշվի առնելով Իրանի ադրբեջանցիների գործոնը՝ բավական զգուշավորությամբ է մոտենում Նախիջևանի ադրբեջանցիների ցանկացած ակտիվացմանը և տարածաշրջանում Նախիջևանի ինքնավարության քաղաքական կամ տնտեսական կշռի մեծացմանը: Ուստի տրամաբանական է, որ իրանական կողմը, ըստ էության, ամենևին էլ շահագրգռված չէ ինքնավարության տնտեսական զարգացմամբ: Փաստորեն, Ադրբեջանի հետ անմիջական սահմանի բացակայությունը, Իրանի հետ, մեղմ ասած, ոչ այնքան բարիդրացիական հարաբերությունները և սահմանակից մյուս երկրի՝ Հայաստանի հետ հարաբերությունների իսպառ բացակայությունը Թուրքիայի հետ համագործակցությունը վեր են ածել այլընտրանքային շահավետ ուղու: Թուրքիան շարունակում է կարևոր դերակատարում ունենալ Նախիջևանի ինքնավարության տնտեսության զարգացման գործում: Թուրքական կապիտալն այսօր հաստատուն դիրք է գրավել ինքնավարության տնտեսության այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են տրանսպորտը, սպասարկման ծառայությունները, շինարարությունն ու զբոսաշրջությունը:

Այսպիսով, արդյունքում՝ տնտեսապես և ֆինանսապես բավկանին հարուստ Թուրքիան սահմանակից է տնտեսապես թույլ, նվազ աշխատունակ և ներդրումներից աղքատ Նախիջևանի հետ, որի պայմաններում նրանց միջև հնարավոր է միայն հետևյալ սեցենարի զարգացումը. էժան աշխատուժի արտահոսք դեպի Թուրքիա, ֆինանսական միջոցների մուտք ՆԻՀ՝ հիմնականում անշարժ գույքի ձեռքբերմամբ, Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքացիների (հիմնականում քրդերի) վերաբնակեցումը ՆԻՀ-ում, ՆԻՀ-ի սոցիալ-տնտեսական ինտեգրում՝ Թուրքիայի Հանրապետությանը, հայ-թուրքական սահմանագծի փաստացի երկարացում, ՀՀ-ի վրա շրջափակումից զատ այլ լծակներով ճնշման մեծացում, ռազմական գործողությունների դեպքում երկրորդ ճակատի առկայություն:

Չպետք է մոռանալ նաև Իրանի գործոնը, Մեղրու անցակետից մինչև Ջուլֆա ճանապարհային հատվածը ընդհանուր է թե ադրբեջանական և թե հայկական կողմերի համար, ուստի բացառված չէ ուղղակի կոնֆլիկտների դեպքում կառաջանա շրջափակման ևս մեկ տարբերակ: Ջուլֆայից հարավ և հարավ-արևելք ընկած շրջանները բնակչության մեծ մասի համար Նախիջևանի տարածքը այսպես կոչված «բիզնես» հետաքրքրությունների տիրույթ է, ուստի բացառված չէ նաև նրանց ադեկվատ արձագանքը: Այս պարագայում կվտանգվի նաև Թավրիզի հայ համայնքը և հայկական հուշարձանները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ա. Այվազյան «Նախիջևանի պատմաճարտարապետական հուշարձանները», Երևան, 1978 թ., 41-67 էջ:
2. Ա. Մանասյան «Նախիջևանի հիմնախնդիր. իրավական և քաղաքական տեսանկյուններ», Երևան հեղինակային հրատարակություն, 2009 թ., 30-56 էջ:
3. Հայկական ՄՍՀ գիտությունների ակադեմիա «Հայկական սովետական հանրագիտարան», Երևան 1982 թ., հ. 8, էջ 161-166 :

4. Ա.Հ. Ներսիսյան, Լ.Մ. Մարտիրոսյան <<ԱՊՀ երկրների սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրություն>>, Վանաձոր 2010թ., էջ՝ 41-59:
5. Ф.Н. Мильков, Н. А. Гвоздецкий. Физическая география СССР,, Москва 1986г., с. 293-306
6. www.nakhchivan.az
7. www.armenianhouse.org

РЕЗЮМЕ

СОВРЕМЕННЫЕ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАХИДЖЕВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ Г. С. БАРСЕГЯН

В условиях отсутствия непосредственной границы с Республикой Азербайджан и экономических отношений с Арменией, недоброжелательных отношений с Исламской республикой Иран, социальная и экономическая интеграция Нахиджевана в Турции, а так же военно-политическая ситуация в Ближнем Востоке и развития в карабахском конфликте не может оставить в стороне нынешняя геоэкономическая и геополитическая ситуация в Нахиджеване.

SUMMARY

MODERN GEOECONOMIC AND GEOPOLITICAL TRENDS OF NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC G. S. BARSEGHYAN

In the context of places without the immediate border with the Republic of Azerbaijan and economic relations with Armenia, as well as uneasy relations with the Islamic Republic of Iran, economic integration of Nakhchivan in Turkey, as well as the military-political situation in the Middle East and the development of the Karabakh conflict can not remain on the sidelines of the current geo-economic and geo-political situation in Nakhchivan.